

Políticas de tradución inglés-galego-inglés desde os anos noventa: diálogos de ida e volta¹

MARÍA JESÚS LORENZO MODIA

Universidade da Coruña

Traducir non é nunca unha tarefa inocente e neutra pola que se traslada algo dunha lingua a outra. Polo contrario, seguindo a Gideon Toury (1980: 42-43), por moito que un trate de evitalo, hai que tomar decisións a todos os niveis (fonéticos, morfolóxicos, sintácticos, semánticos, pragmáticos, textuais, culturais e de xénero) os cales non se poden esquecer nin minimizar, senón que, como sinala Toury, o simple feito de traducir é unha decisión clave que ten que ser sopesada e analizada contra unha teoría e unha política cultural determinada (Toury: 59-60). Calquera tradución que se faga hoxe ou se analice ten que ser realizada desde un punto de vista postestructuralista e posmoderno e tendo en conta, por tanto, os estudos poscoloniais, da recepción literaria e de xénero, ben como as achegas que estes enfoques fixeron para unha epistemoloxía da praxe da tradución. Á luz destes estudos traducir non é só reescribir, senón máis ben en realidade é escribir, isto é, interpretar a realidade no contexto de, cando menos, dúas culturas, ou sexa, transculturalmente.

Desde finais do século xx a tradución enténdese, seguindo a Theo Hermans (1985: 10-11), André Lefevere (1992: 122) e África Vidal (1995: 79-80) desde o prisma da teoría da manipulación, é dicir, hai que ser plenamente consciente da necesidade de transcender a antiga teoría da equivalencia, xa que se ten demostrado como imposible porque o tradutor ou tradutora deixa –mesmo sen pretendelo– trazas da súa ideoloxía e do seu tempo histórico no seu traballo. Ante esta evidencia cómpre sermos cons-

¹ Este traballo insírese no proxecto de investigación financiado polo Ministerio de Economía e Competitividade FF12012-35872 Ex-sistere: La movilidad de las mujeres en las literaturas gallega e irlandesa contemporáneas, ao que se lle agradece expresamente por este medio.

cientes dos polisistemas existentes, que son un conglomerado de redes diferenciadas e dinámicas, caracterizadas por oposicións internas e continuos cambios. Un destes sistemas sería o literario, constituído, á súa vez, por numerosos subsistemas, onde a tradución é un factor que hai que considerar en tanto que pode desempeñar un duplo papel: portadora de elementos innovadores e, asemade, instrumento fosilizador para afianzar e reforzar un determinado modelo literario. Esta denominada teoría polisistémica foi acuñada por Itamar Even-Zohar (1979, 2010) e continuada por Toury. Na teoría da manipulación –que recoñece a existencia dos polisistemas– non se pretende fomentar unha actitude de destacar o tradutor; ben ao contrario, o seu enfoque descritivo baseado nas relacións intertextuais e interculturais tenta que quen está a traducir adopte unha postura crítica ante o mundo e daquela ante o seu propio labor. Trátase de que sexa capaz de descubrir os procesos sociais (colonialistas, clasistas ou sexistas, entre outros) que fixeron posible un texto concreto e o seu significado, que pode variar se del se fai unha análise diacrónica en vez de unicamente sincrónica. A escola da manipulación pon de manifesto as relacións entre discurso e poder e, xa que logo, hai que ser conscientes da importancia de facerse as preguntas necesarias tales como *quen fala*, *quen escribe* ou *quen traduce* (Vidal, 1995: 88). En realidade, ao traducirmos o que facemos é interaccionar co mundo e crearmos unha nova realidade, un novo texto nun contexto tamén novo. Dáselle una nova vida ao texto que pode ser moi distinta da vida que acadou no seu propio sistema literario.

O obxectivo deste traballo é facermos una revisión das políticas de tradución da literatura en lingua inglesa cara ao galego e viceversa, así como dos contextos en que se produciron cunha perspectiva diacrónica e, en particular, da produción poética en lingua inglesa en versión galega desde finais do século pasado até a actualidade. Concretamente, o labor da tradución da poesía en lingua inglesa ao galego tense realizado historicamente de maneira fragmentaria e asistemática, de aí a nosa intención de darmos a coñecer e valorarmos a tarefa de tradución efectuada no século xx e comezos do século xxi xunto cunha análise crítica das súas políticas e dos contextos. Como queira que tal análise até os anos oitenta xa foi dada a coñecer con anterioridade (Lorenzo Modia e Pérez Janeiro, 1994: 255-260), nas liñas que seguen retómase o estudo até a actualidade e incorpórase a nova realidade de darmos a coñecer a poesía galega á comunidade anglófona.

No período que vai desde os comezos do século xx até os anos sesenta, advertimos unha presenza destacada de tradutores/as que publican os seus traballos en forma de libros que, aínda que escasos e simultaneándose con versións illadas de poemas en publicacións periódicas, representan serios intentos de trasladar á lingua galega a produción poética da cultura anglosaxona. A partir dos anos sesenta as traducións

aparecen principalmente en xornais, caso de *La noche*, *Faro de Vigo* ou *El Correo Gallego*, e revistas como *Grial*, *Nós*, *Nordés*, *Dorna* ou *Anglo-American Studies*. A tradución non é sistemática nin segue unha orde determinada canto á selección de autores. Lembremos o xa indicado de que a tradución non é inocente nin neutra (depende do gusto e intencións do tradutor ou tradutora) polo que se consegue que poetas clásicos como John Keats (*Faro de Vigo*, 6 de setembro de 1970), Ezra Pound (*Grial*, 92, ano 1986) ou James Joyce, (*Nordés* 3, 1981) aparezan cabo de autores comparativamente menos coñecidos como Michael Smith ou J. S. Lennox (*Faro de Vigo*, 24 de setembro de 1970).

Nos anos setenta e oitenta, a calidade das revistas mellora –evítanse, por exemplo, os erros tipográficos– e de ordinario inclúen textos bilingües, como ocorre con *Nordés* e *Anglo-American Studies*. A elección dos poetas depende, novamente, do gusto do tradutor o cal provoca que autores relevantes se repitan en varias publicacións, ao tempo que fican sen traducir épocas e escolas esenciais da lírica en lingua inglesa. En todo caso, até os anos oitenta do século pasado as traducións, de calidade varia, revelan a existencia de dous grupos de tradutores: un grupo minoritario, por unha banda,, que ten un bo coñecemento de ambas as dúas linguas e consegue traducións literais que, ás veces, tamén son literarias; e outro grupo cuxo maior defecto é o descoñecemento do contexto estilístico en que se enmarca o/a poeta traducido/a. Son, estas últimas, traducións palabra a palabra, que non marcan a diferenza de rexistros ou inclúen erros na lectura da sintaxe inglesa. Semellan versións feitas por criptoanalistas que están a enfrontarse a unha mensaxe da que descoñecen o código polo que é necesario interpretalo primeiro para transmitila despois. Xa a partir dos anos noventa no campo da tradución tamén ao galego, aparece una maior meticulosidade e sistematismo, que reflicten os novos estudos filolóxicos e de tradución implantados en Galicia e os mellores medios materiais e humanos con que contan os tradutores a finais do século xx.

Como xa se indicou a tradución entre o inglés e o galego deu comezo coa publicación na nosa lingua de poesía inglesa e esta foi a actividade de tradución predominante no século xx. Sen abandonar as versións ao galego de textos en lingua inglesa, desde finais deste período produciuse unha tendencia inversa crecente: a publicación de poesía de autores e autoras galegos en lingua inglesa. É por iso que analizaremos as traducións nestes dous grupos.

1. Versións de poesía en lingua inglesa ao galego

Como continuación a estudos xa publicados referidos a períodos precedentes indicaremos que un dos textos en versión galega, reeditado en 1996, é o poema *Rubáiyát* do poeta persa altomedieval Omar Khayyám (1048-1131), vertido ao inglés por Edward Fitzgerald en 1859. Unha das primeiras traducións do inglés ao galego é a realizada por Plácido R. Castro, publicada en *Grial* no ano 1965, e reeditada nunha edición bilingüe galego-inglés en Espiral Maior polo profesor Antonio de Toro (1996). Ve a luz tamén outra tradución dunha versión francesa realizada por Miguel González Garcés e publicada con ilustracións en 1992. Innumerables autores escribiron sobre a importancia deste texto na literatura inglesa. Probablemente hai que resaltar a importancia de *As Rubáiyát* de Omar Khayyam na versión inglesa do irlandés E. Fitzgerald. A versión galega, de 1965, sae do prelo para conmemorar o centenario da publicación das cuartetas en inglés do astrónomo-poeta persa. *As Rubáiyát* de Fitzgerald conforman o libro traducido para o inglés que máis se popularizou nesta lingua de todos os tempos. Se tomásemos como indicador as aparicións nos dicionarios de citas en lingua inglesa, comprobaríamos, por exemplo, que contan con moitas máis entradas deste poemario que da propia *Biblia* ou das obras de Shakespeare. Por tanto, a influencia deste texto na literatura anglosaxona é monumental. Plácido R. Castro verteuno ao galego para que accederamos aos versos de máis influencia na literatura anglosaxona desde o século XIX. A importancia desta tradución ao galego foi analizada por varios investigadores (Araguas, 2002; Arias e Lugrís, 2005; Lorenzo Modia 2006).²

Unha figura literaria galega, indiscutida como escritor, tamén xogou un papel clave na tradución para o galego de poetas de diferentes linguas, e en particular do inglés. Trátase de Álvaro Cunqueiro, quen desde revistas e diarios –en particular o *Faro de Vigo*–, e con varios heterónimos, deu a coñecer poemas de autores ingleses como Shakespeare, os románticos William Blake e John Keats, e os norteamericanos Emily Dickinson, Walt Whitman, Hart Crane, E. E. Cummings, ou irlandeses como Sean O’Casey (no ano 1991 publicouse un volume completo das súas versións). Outro dos

² O recoñecemento ao labor como axente dinamizador transcultural de Plácido R. Castro púxose de manifesto na celebración en 2005 do primeiro congreso ao redor da súa figura e da institución do Premio de Tradución Plácido R. Castro auspiciado pola fundación homónima, a Asociación de Tradutores Galegos, os concellos de Cambados, Corcubión, e Vilagarcía de Arousa, e o Instituto Galego de Análise e Documentación Internacional. Boa mostra diso é a concesión deste premio no ano 2011 á tradución ao galego do ensaio en verso publicado en 1711 polo poeta inglés Alexander Pope *An Essay on Criticism* e realizada por Fernando Moreiras, mais, probablemente debido a que o galardón non leva aparelhada dotación económica, a obra aínda non viu a luz para o público.

poetas senlleiros na lingua inglesa que é traducido neste período é T. S. Eliot, do que se publica a tradución de *A Waste Land* (1922) como *A terra baldía* en 1998. A importancia desta obra na literatura modernista do século xx foi fundamental, ao autor concedéronlle o Premio Nobel de literatura en 1948, pero requiriu de máis de setenta e cinco anos para ser traducida ao galego.

A poeta decimonónica norteamericana Emily Dickinson, ignorada no seu tempo mais amplamente recoñecida no século xx, tamén mereceu unha edición en galego, publicada en 2006, isto é, cento vinte anos despois do seu pasamento en 1886, o que dá idea das dificultades de publicación de textos poéticos completos de mulleres en versión galega, mesmo en casos en que os dereitos de autoría xa non están vixentes. Un dos poetas do realismo sucio o xermano-nortamericano Charles Bukowski, traducido para o galego en décadas anteriores, acada en 1993 a publicación dun poemario bilingüe titulado *Toca o piano borracho / como un instrumento de percusión / ata que os dedos empecen a sangrar un pouco*.

Para alén dos poemarios completos dun/ha poeta, unha das achegas importantes á poesía en lingua inglesa traducida para o galego é a realizada nas revistas galegas. Entre elas cabe salientar dous títulos: *A Trabe de Ouro* e a *Festa da palabra silenciada*. Na primeira, fundada en 1990, aparecen textos de poetas de fala inglesa de diferentes nacionalidades, períodos e escolas poéticas, na estela dos gustos literarios como tradutor de Álvaro Cunqueiro. Así, a primeira voz que aparece nesta revista é a do norteamericano John Ashbery, cuxo poemario *A Wave* (1983), aparece en versión galega de Xaquín Vélez e Manuel Outeiriño en 1993 (I, IV, 13: pp. 103-123). Á par del tamén aparecen poemas do irlandés Seamus Heaney no ano 1994, é dicir, antes de que lle concederan o Premio Nobel de Literatura, que proceden do panfleto *Stations* publicado en Belfast en 1975 e de *Field Work* (1979), e que son tradución de Manuel Outeiriño (II, V, 18: pp. 247-256). O mesmo tradutor presenta poetas ingleses relacionados con España debido ás súas composicións sobre a guerra civil española como Stephen Spender (IV, VI, 1997, 24: 575-583).

Unha outra voz poética representada na revista, tamén da man de Manuel Outeiriño, é a do trobador do nacionalismo escocés Hugh MacDiarmid, cuxos textos procedentes de *Selected Poetry* (1992) aparecen en versión galega (I, IX, 1998: pp. 81-87). Igualmente, encontramos poetas galeses recoñecidos no canon literario en inglés, como Dylan Thomas, en tradución de Marta Pérez Pereiro (II, XI, 2000: pp. 231-46), e outros como John Barnie, que é o vate vivo galés con maior recoñecemento e que, da man novamente de Outeiriño, explora a interferencia entre poesía e ficción (I, X, 37, 1999: pp. 101-108). Unha voz senlleira na lírica anglófona é o modernista Ezra Pound,

que tamén recibe atención, e é traducido na revista por Xosé Luís Méndez Ferrín e Marta Carracedo (II, XI, 2000: pp. 491-505). Outro recoñecido poeta modernista norteamericano é Wallace Stevens, que influíu na xeración de vangardistas galegos, e que continúa a pertencer ao canon literario mais excelso, segundo Outeiriño (II, XIX, 2008: pp. 103-126). O poeta irlandés, falecido o ano pasado, Pearse Hutchinson tamén aparece en tradución ao galego de Outeiriño (III, XXIII, 2012: pp. 433-446) como homenaxe ao seu labor artístico e de tradutor do galego ao inglés (2003). Tamén se presenta en galego obra lírica nova dos autores norteamericanos da xeración *beat* caso de Lawrence Ferlinghetti, de quen se insire *A poesía como arte insurgente* (2007) (II, XIX, 2008: pp. 271-85), ou Allen Ginsberg ambos en versión de Daniel Salgado (II, XIII, 2002: pp. 519-527). Outro dos poetas que acadou o Premio Nobel e que tamén foi traducido para o galego é Derek Walcott (I, X, 38, 1999: pp. 227-36). A súa presenza é consonte coa dos escritores antes mencionados, xa que representa a voz dos bardos das Antillas británicas, en concreto da illa de Santa Lucía, e polo tanto incorpora a cultura caribeña ao universo cultural británico. Probablemente esa é a razón pola que lle foron concedidos outros grandes premios literarios como o T. S. Eliot.

A avaliación que se pode facer destas traducións é que na súa meirande parte están realizadas ou auspiciadas por Manuel Outeiriño, quen presenta un canon literario maioritariamente de autores periféricos no sistema anglosaxón pero que acadaron o status de poetas grandemente recoñecidos. Estes autores preséntanse pola súa calidade literaria, mais tamén canto modelos de loitas marxinais contra o centro cultural das metrópoles anglofalantes. Así, represéntanse como semellantes a situación culturalmente periférica de Galicia e a posición destes poetas en relación coa cultura dominante no mundo anglosaxón, en tanto que nas marxes das correntes culturais centrais. A maioría das voces que se presentan son masculinas, e –aínda que excepcionalmente aparecen versións de Daniel Salgado da poeta norteamericana Adrienne Rich (II, XV, 2004, pp. 511-515)– bótase en falla a presenza de máis mulleres poetas nas páxinas desta revista innovadora polo seu labor no campo da tradución para o galego.

Pola súa banda, *A Festa da palabra silenciada* representa o modelo contrario ao anterior desde o punto de vista de xénero. Por ser unha revista feminista inclúe voces poéticas de mulleres, o que parece fundamental ante a existencia dun repertorio tan claramente masculino como o presentado noutras publicacións galegas como a anteriormente analizada. As autoras traducidas son na súa maioría poetas con obra recente e son grandes figuras nos seus contextos anglófonos, caso de, por exemplo, Erica Jong, que aparece no primeiro número da revista en 1983, ou Sylvia Plath (6, 1987:

163-66). Unha das artífices da tradución de poesía en lingua inglesa ao galego é a poeta Marilar Aleixandre, xa que é ela quen verte os poemas en moitas ocasións, ao tempo que contacta con autoras moi premiadas, como a norteamericana de orixe hispana Sandra Cisneros, da que se publicaron varios poemas inéditos de *Loose Woman* (1995) e que, consecuentemente, inflúe en poetas galegas contemporáneas (10, 1994: pp. 142-143), que doutro xeito non terían coñecemento delas nin da súa obra (Buján e Nogueira: 137-138). Estas primeiras traducións tamén serían o xerme da publicación do poemario completo en galego, *Muller ceiba* (1997), en versión da propia Aleixandre.

Un camiño similar ao xa visto –traballar con textos dun autor para publicar poemarios completos e poemas soltos– é o percorrido polo escritor, poeta e tradutor ferrolán Vicente Araguas, quen no ano 1998 verteu ao galego «Catro poemas traducidos para o galego de Seamus Heaney» (*Madrigal*: 145-46) xa que con anterioridade saíra do prelo o volume do autor irlandés *Traballo de campo* (1996), en versión de Araguas, probablemente debido á conexión deste co poeta a través dunha amizade común, o profesor Brian Hughes que dera a coñecer en España o obra de Heaney.

O caso do poemario de Jane Danko é singular xa que, establecida en Galicia, publicou os seus poemas *De amor e vida / Of Love and Life* en edición bilingüe en 2006, con tradución de Araguas. Nesta publicación preséntase o amor pola literatura por parte desta artista foránea que se incardinou no sistema cultural galego sen abandonar a proxección anglófona dos seus textos.

Convén non esquecer, así mesmo, a poesía traducida ao galego dentro de obras de teatro. Neste caso as traducións restrínxense na súa maioría a William Shakespeare e unhas veces quen traduce son filólogos especializados na tradución do dramaturgo isabelino, caso de Miguel Pérez Romero, que presentou aos lectores varias traxedias, *Hamlet* (1993), *Otelo* e *Macbeth* (2006); noutras ocasións recibimos traducións de comedias ou traxedias de expertos en teatro como Manuel Guede e Eduardo Alonso, con títulos como *Soño de verán* (1992), *As alegres casadas* (1997), *Ricardo III* (2005), ou Cándido Pazó quen con Eduardo Alonso dá ao prelo *O Rei Lear* en 1998. O caso de Xohán Ledo, pseudónimo de Ricardo García Suárez, é singular, xa que a súa carreira como ilustrador e médico, xunto co seu compromiso coa cultura galega, o levou a publicar dúas traducións de Shakespeare, *Ricardo III* e *Xulio Cesar* en 1998.

Unha das constantes nas traducións ao galego é a publicación de antoloxías. En concreto, unha das primeiras que conteñen poesía en lingua inglesa deste período é a editada polo profesor De Toro en 1999: *Poesía irlandesa contemporánea*. Con ela trátase de achegar ao público galego a última produción dos poetas irlandeses, nunha

edición bilingüe que presenta poemas de once autores irlandeses, entre os que se encontra o Premio Nobel de Literatura, e doutor *honoris causa* pola Universidade da Coruña, Seamus Heaney, xunto con Seamus Deane, Derek Mahon, John Montague ou Paul Muldoon, así como dúas poetas: Eavan Boland e Medbh McGuckian. Esta antoloxía supón a plasmación dunha política da tradución no caso do galego innovadora por afrontar e subverter a marxinação política irlandesa e galega, e mais por presentar voces da periferia da anglística que non foron traducidas ao castelán e ás que lle concede rango literario de seu transmitíndoas a un sistema literario diferente, aínda que historicamente máis conectado co sistema irlandés que co sistema inglés. Afróntase, así, a praxe da revisión do canon literario en lingua inglesa privilexiando as periferias sobre as metrópoles na difusión de voces líricas.

Uns anos despois, en 2003 publícase o libro *Pluriversos: Seis poetas irlandesas de hoxe*, editado pola profesora Manuela Palacios González. Trátase dunha antoloxía que efectivamente dialoga coa devandita no senso bakhtiniano ao presentar seis poetas irlandesas contemporáneas. Como moi ben indica Palacios (12-13), a visibilidade da produción poética das mulleres en Irlanda rolda o 10%, dato que exemplifica coa obra de referencia *The Field Day Anthology of Irish Writing*. Se cadra consciente desta falla de representación, o poeta Seamus Deane, canto editor xeral, propiciou a existencia dun quinto volume da mesma colección (ano 2002) subtítuloado *Irish Women's Writings and Traditions*. Sexa como for, non é estraño, pois, que a poesía das mulleres se traduza a outras culturas en proporcións similares ao mencionado 10% e só cando existe una perspectiva de mulleres ou feminista se poida inverter a tendencia. Estamos aínda no dilema entre o *ser* e o *deber ser* e esta publicación trata de transcender o discurso androcéntrico na poesía e presentar unha realidade diferente. A énfase nesta ocasión está na autoría feminina e na marxinação política irlandesa e galega. O traballo neste campo aínda se está a desenvolver tratando de establecer paralelismos entre autoras e autores das diferentes fisterras atlánticas co que esperamos máis froitos no futuro.

Finalmente, cabe engadir que a reedición en 2005 do libro *Poesía inglesa e francesa vertida ao galego*, da autoría e Plácido R. Castro del Río, Lois Tobío Fernández e Florencio Delgado Gurriarán, serve para rememorar a importancia da tradución en antoloxías poéticas e o gran labor feito que se plasma na publicación deste coidado volume por parte dos intelectuais galegos en Bos Aires a mediados do século xx (1949).

2. Versións de poesía galega ao inglés

A necesidade de dar a coñecer a fértil poética galega ao mundo de fala inglesaponse de manifesto coa activación no campo da tradución e da edición noutras linguas, especialmente en inglés. Un dos primeiros textos antolóxicos publicados na década dos noventa é o auspiciado polo PEN Clube Galego no ano 1993, *By the Paths of Literature: Galician Writers of PEN*. Este libro representa unha clara intención de divulgar a literatura galega no mundo de fala inglesa, aínda que inclúe contos e textos poéticos de autores e autoras galegos contemporáneos cunha proporción de xénero que resulta ser moi desigual (5 escritoras fronte a 25 poetas e narradores). Outro intento de dar a coñecer a produción poética galega no mundo anglófono é a antoloxía denominada *Contemporánea* (1995), que viu a luz en versión cuadrilingüe galega, francesa, inglesa (dos profesores François Davo e Jack Hill, respectivamente) e castelá, de Xosé María Álvarez Cáccamo, Carlos López Bernárdez, Luísa Villalta e Rafa Villar. Este texto constitúe o primeiro volume da nova rolda da revista, auspiciada pola Asociación de Escritores en Lingua Galega, e reúne poetas de dúas xeracións na literatura galega, as chamadas do 36 e dos 50, nunha proporción en que o predominio masculino representa un terzo. En palabras de Miguel Mato Fondo, esta publicación pretende a «comunicación de dobre vía coas casas abertas da aldea global» (3). Con posterioridade, publícase a edición do profesor Luciano Rodríguez *Galician Generation of the Eighties. Three Poets* (1999) que está dedicada a tres poetas dos anos oitenta: Xulio L. Valcarcel, Pilar Pallarés e Ramiro Fonte.

Como queira que parecía necesario dar a coñecer a produción poética galega dun xeito máis abrangente que as anteriores, xorde o volume responsabilidade de Jack Hill, editor e tradutor, titulado *To Visit Me The Sea. Galician Poetry 1930-1996* e que viu a luz en Colchester no ano 2000. É unha edición bilingüe que inclúe versos de 27 poetas que van desde Luís Pimentel e Aquilino Iglesia Alvariño até Manuel Rivas, Miguel Anxo Fernán-Vello ou Luísa Castro. Máis unha vez, a escolla privilexia as voces masculinas (23) xa que só inclúe catro mulleres como representantes das voces na lírica galega até 1996, malia pretender reflectir case que a totalidade da lírica galega do século xx. Sexa como for, a súa difusión foi escasa e a aparición de antoloxías posteriores, que saíron do prelo case consecutivamente, parecería que co propósito de complementar a escolma anterior. Entre elas atópase *Poetry is the World's Great Miracle: Poets of Galician PEN Club* (2001), unha segunda antoloxía presentada polo PEN Clube Galego en que por orde alfabética e non cronolóxica se presentan textos de 30 poetas vivos de diferentes xeracións de escritores, dos que unicamente 7 son escritoras. No caso da seguinte antoloxía, editada por Helena González baixo o título *A tribo das baleas: poetas de arestora. An Anthology of the Latest Galician*

Poetry (2001), e centrada en novas e novos poetas, xa se aprecia nela a presenza de sete mulleres e seis homes, polo que esta antoloxía equilibra a presenza feminina na poesía contemporánea en termos de seren editadas en antoloxías bilingües, e demostra que a perspectiva de xénero opera de maneira clara nos labores antoloxais e tradutolóxicos (von Flotow: 14).

O poeta irlandés Pearse Hutchinson, cuxa poesía aparece vertida ao galego, como se mencionou con anterioridade, traduce poesía galega ao inglés en diferentes épocas e de distantes períodos históricos. O seu libro mais recente de traducións inclúe versións ao inglés de poetas galegos e ve a luz no ano 2003: *Done into English: Collected Translations*. Nel traduce poemas de autores tan diversos coma Pero Meogo, Celso Emilio Ferreiro, Chus Pato ou Lupe Gómez. Esta breve listaxe de poetas traducidos xa dá idea dos seus intereses na poesía galega: desde as poetas mais novas até as cantigas de amigo medievais, as cales, por outra banda, xa publicara en inglés no ano 1970 como *Friend Songs* e que agora se reeditan.

No ano 2010 o tradutor e editor británico Jonathan Dunne está ao cargo do número de inverno da londinense *Poetry Review* dedicado a voces líricas galegas contemporáneas, coa finalidade de achegar esas voces novamente ao público anglófono no monográfico titulado *Contemporary Galician Poets*. Nesta ocasión preséntanse 19 autores e autoras de diferentes xeracións literarias, pero todos e todas igualmente en activo en tarefas literarias, e cunha proporción feminina lixeiramente superior a un terzo (Luna: 249-263). Do mesmo ano é unha nova antoloxía de poetas galegas esta xa cun claro enfoque de xénero. É o volume editado pola escritora irlandesa Mary O'Donnell e Manuela Palacios titulado *To the Winds Our Sails. Irish Writers Translate Galician Poetry*. Nel preséntanse dez poetas galegas contemporáneas cuxos versos foron traducidos para o inglés por poetas irlandesas de primeira fila, algunhas mesmo que só publican en irlandés, o cal establece así un duplo diálogo entre as poetas galegas e as irlandesas a través da tradución.

Todas as antoloxías poéticas mencionadas até agora comparten a mesma finalidade de trasladaren a poesía galega contemporánea ao inglés, aínda que con diferentes enfoques. Porén, os textos que se publican a partir de 2010 tratan de plasmar a totalidade da historia da literatura galega nos seus distintos xéneros. Como unha análise polo miúdo súa excede as posibilidades desde traballo, mencionaremos unicamente as súas características máis sobresaíntes, mais recoñecendo desde o principio e con claridade que se trata da primeira vez que se producen antoloxías completas de literatura galega en inglés.

A primeira delas, e probablemente a máis ampla que se editou até agora nun único volume, presenta poesía desde o século XIII até o ano 2010, e inclúe autores e autoras das distintas etapas da historia da literatura galega. Trátase do libro titulado *Breogán's Lighthouse. An Anthology of Galician Literature*, editado por Antonio de Toro na Editorial Francis Boutle e onde se ofrece unha panorámica da literatura galega, e tamén da poesía, no mundo anglófono desde a metrópole londinense e debido ao interese que esta casa editora británica tivo de levar adiante este libro. En paralelo a esta obra do mesmo ano é o primeiro volume dunha antoloxía a cargo de Jonathan Dunne (*Anthology of Galician Literature 1196-1981*) en que a inclusión de mulleres poetas volve ser exígua, aínda que no segundo volume, que recolle a literatura galega até 2011 e, por tanto, está centrado na literatura contemporánea dos últimos 30 anos, xa se presentan textos dun número maior de escritoras (no caso das poetas antológanse sete mulleres fronte a trece poetas varóns). Dunne expón con clareza os criterios que o levaron á súa escolla: a súa recepción literaria nas historias da literatura galega e no plano internacional, xunto cos premios recibidos, o que de novo revela que as autoras, e mesmo as poetas contemporáneas—que son moi numerosas e relevantes neste xénero literario—, non acadan a mesma celebridade que os poetas.

Nun diálogo literario coas antoloxías precedentes, o libro titulado *Forked Tongues*, editado por Manuela Palacios e publicado en 2012, representa unha novidade na tradución de poesía debido a que coloca o foco na lírica escrita por mulleres. Como o seu subtítulo indica, *Galician, Basque and Catalan Women's Poetry in Translations by Irish Writers*, nel antológanse poetas galegas, vascas e catalás traducidas ao inglés por parte de poetas irlandeses e irlandesas contemporáneas. De novo os bardos das periferias lingüísticas do Estado español e do Reino Unido, coas dúas linguas que exerceron e exercen grande hexemonía no mundo, actúan de médiums para que as voces das marxes lingüísticas e culturais sexan ouvidas polos falantes que comparten o código lingüístico mundial que na actualidade é a lingua inglesa.

Dentro desta sección dedicada ás traducións de poesía galega ao inglés desde os anos noventa, e despois de vermos as traducións que aparecen en obras colectivas, antoloxías ou historias da literatura, tamén cómpre ter en conta que hai varios autores que lograron ver traducidas as súas obras individualmente, e mesmo en versións diferentes (tal é o caso de Rosalía de Castro) ou varios libros de versos diferentes dunha mesma poeta, como acontece con Chus Pato ou Manuel Rivas. Porén, esta gran difusión da obra de poetas individuais non é a tónica habitual para unha literatura minorizada como é a galega, mais non por iso deixaremos de mencionar as publicacións que saíron do prelo nas últimas décadas. Algúns autores, como Miguel Anxo Murado con *A Bestiary of Discontent*, traducido pola profesora Carys Evans-Corrales (1993), viron

publicada a versión inglesa dalgunha das súas obras individualmente; outros poetas só viron traducidas as súas obras despois do seu pasamento, como acontece cun autor vangardista como Manuel Antonio, do que se publicou no 2001 –case un século despois de ver a luz en galego– *From Four to Four / De catro a catro* na revista norteamericana *Puckerbrush Review*. O caso de Celso Emilio Ferreiro é similar xa que se publicou a versión inglesa en 2012, *Long Night of Stone*, como conmemoración do cincuenta aniversario da primeira edición de *Longa noite de pedra*. Un terceiro autor que foi traducido ao inglés despois do seu pasamento foi o poeta radical Lois Pereiro, cuxos *Collected Poems* foron traducidos por Jonathan Dunne co gallo da dedicatoria do Día das Letras Galegas en 2011 ao poeta monfortino.

Entre os poetas que viron os seus versos na lingua de Shakespeare está María do Cebreiro de quen se traduciu o seu libro *Non son de aquí* no 2010 (*I Am Not from Here*) na editorial británica Shearsman, que mantén unha colección galega dentro do seu fondo editorial. Á súa vez, os casos de Chus Pato e Manuel Rivas mostran que una maior visibilidade internacional é posible no xénero poético. A poeta de Ourense, en particular, conta con catro poemarios completos traducidos ao inglés e todos eles en versión da poeta canadense Erin Moure: *Chareton* (2007) *m-Talá* (2009), *Hordes of Writing* (2011) e *Secession* (2012). No momento de redactarmos estas liñas está a saír do prelo da editorial Small Stations, en Sofía, a tradución ao inglés, a cargo de Carys Evans, do poemario *Leopardo son*, co que a grande escritora coruñesa Pilar Pallarés acadou o premio da Asociación de Escritores en Lingua Galega do ano 2012. É especialmente salientable que a poeta que recibiu o Premio Nacional da Crítica e o Premio Losada Diéguez conte con máis volumes de versos vertidos ao inglés que en castelán. Pola súa banda, o escritor coruñés Manuel Rivas, doutor honoris causa pola Universidade da Coruña, conta até de agora con dous volumes de poemas en inglés: *From Unknown to Unknown* (2009) e *The Disappearance of Snow* (2012), aínda que a súa produción narrativa conta con máis obras narrativas traducidas para o inglés.

Volvendo sobre Rosalía de Castro, o seu caso é excepcional xa que conta con varias traducións ao inglés dos seus poemarios, e mesmo con análises daquelas (González Liaño 2002), aínda que non deixa de ser sorprendente o feito de que unha das autoras máis importantes da literatura do século XIX non fose traducida sistematicamente no pasado, xa que no século XX só nos constan dúas traducións ao inglés: unha de 1964, *Poems of Rosalía de Castro* e outra de 1991 titulada *Poems*. Houbo que agardar ao século XXI para ver incrementado o número de traducións e poder así ser lida internacionalmente grazas ao labor tradutor de varios profesionais desde diferentes países e continentes, tales como Michael Smith no Reino Unido –*Rosalía de Castro: Selected Poems* (2007)– e outros estudosos norteamericanos como John e Aileen

Denver, en *The Poetry and Prose of Rosalía de Castro* (2010), e canadenses como Erín Moure, que traduce *Cantares gallegos, Galician Songs* (2013).

Aínda que calquera tipo de estudo dun texto literario, como por exemplo unha tradución, leva implícita xa unha finalidade de valoración súa, a consecuencia da influencia das novas teorías críticas e feministas xunto cos enfoques culturais, a tradución revelouse como un importante espazo onde explorar temas como a identidade, as cuestións de xénero (Simon), e as relacións coloniais, poscoloniais (Bassnett e Trivedi) e de poder, e a súa relación coa lingua. Destacan neste campo, pola súa radicalidade, as tradutoras e teóricas feministas que, en ocasións, se fan presentes nas notas, no texto e nos mesmos prefacios, como sempre fixeron os tradutores varóns (Castro). Este traballo, aínda que a modo de catálogo orientado a unha reflexión crítica, sobre a existencia, o volume, e as decisións tomadas en diferentes ámbitos para que as traducións inglés-galego-ínglés fosen posibles, tamén achega unha visión de conxunto sobre a poesía de homes e mulleres e a súa presenza nas traducións. Por tanto, para concluírmos, a praxe das políticas de tradución de poesía ao galego ten desde os inicios, unha formulación anárquica, que continúa até a actualidade e que reflicte os gustos de determinados intelectuais, mais carécese dunha política de tradución consistente tanto en cuestión de reflectir os diferentes canons literarios dos países de fala inglesa como de presentar as diferentes vangardas e os movementos da literatura contemporánea anglófona. Caso distinto é o da tradución do galego ao inglés, que a través de diferentes antoloxías (De Toro e Dunne) tratan de presentar os textos máis relevantes da historia da literatura galega aos anglofalantes. Tamén é relevante o labor de antólogas, como Manuela Palacios, por auspiciaren traducións inglés-galego-ínglés das poetas contemporáneas irlandesas e galegas.

Bótase en falta, en definitiva, unha política de tradución máis global que encha os grandes ocos de poetas ingleses sen tradución ao galego e realizada tendo en conta as formulacións das teorías críticas tradutolóxicas mencionadas na introdución a este traballo, e da que sexan conscientes os e as profesionais da tradución xunto con todos os axentes do mundo do libro dos diferentes sistemas coexistentes, con especial atención ás teorías poscoloniais e de xénero que marcan todo o movemento artístico e intelectual do último cuarto do século xx e dos comezos do XXI.

Bibliografía

Álvarez Cáccamo, Xosé María *et al.* (eds.) (1995): *Contemporánea*, Trad. francés François Davo; trad. inglés Jack Hill. (A Coruña: Asociación de Escritores en Lingua Galega).

Antonio, Manuel (2001): *From Four to Four / De catro a catro*. Trad.: John Burns *Puckerbrush Review XXI*.

Araguas, Vicente (1998): «Catro poemas traducidos para o galego de Seamus Heaney», *Madrigal*, 1: 145-146.

Araguas, Vicente (2002): «Plácido Castro traductor», *Grial*. 153: 131-138.

Arias, Valentín / Alberto A. Lugrís (2005): «Significado e importancia de Plácido Castro no panorama da tradución en Galicia.» Disponible en: <<http://www.igadi.org/web/fundacion-placido-castro/conferencia-anual-placido-castro/significado-e-importancia-de-placido-castro-no-panorama-da-traducion>> (Última consulta: 16 de abril de 2013].

Basnett, Susan / Harish Trivedi (eds.) (2012): *Postcolonial Translation. Theory and Practice*. (London: Routledge).

Buján Otero, Patricia / María Xesús Nogueira Pereira (2011): «La (re)escritura de los márgenes. Traducción y género en la literatura gallega» *MonTI* 3: 131-160.

Bukowski, Charles (1993): *Toca o piano borracho / como un instrumento de percusión / ata que os dedos empecen a sangrar un pouco. Play the Piano Drunk / like a Percussion Instrument / until the Fingers Begin to Bleed a Bit*. Trad. Xosé García Sendón (Santiago de Compostela: Edicións Positivas).

Castro, Olga (2009): «El género (para)traducido: pugna ideológica en la traducción y paratraducción de *O curioso incidente do can á media noite*», *Quaderns* 16: 251-264.
Castro, Rosalía de (1964). *Poems of Rosalía de Castro*. Ministry of Foreign Affairs, Madrid. *Translation: Charles David Ley. Edition & foreword: Xosé Filgueira Valverde*.

Castro, Olga (1991). *Poems*. Tradución, edición e limiar de Anna-Marie Aldaz, Barbara Gantt, Anne Bromley. Albany: State University of New York.

Castro, Olga (2007). *Selected Poems*. Tradución, edición e limiar de Michael Smith (Exeter: Shearsman).

Castro, Olga (2010): *The Poetry and Prose of Rosalía de Castro*. Trad. John Dever e Aileen Dever (Lewinston-Queenston-Lampeter: Edwin Mellen).

Castro, Olga (2013): *Galician Songs / Cantares Gallegos*. Trad. Erín Moure (Sofía: Small Stations / Xunta de Galicia).

Castro del Río, Plácido, Florencio Delgado Tobío e Fernando Delgado Gurriarán (1949): *Poesía inglesa e francesa verquida ao galego* (Bos Aires: Alborada). [Reeditada por Galaxia no ano 2005].

Cebreiro, María do (2010): *I Am Not from Here / Non son de aquí*. Trad. Helena Miguélez Carballeira (Bristol, UK: Shearsman).

Cisneros, Sandra (1995): *Loose Woman: Poems* (New York: Vintage).

Cisneros, Sandra (1995): *Muller ceiba*. Trad. Marilar Aleixandre (Vigo: Xerais).

Cunqueiro, Álvaro (1991): *Escolma de poetas traducidos* (Vigo: Galaxia).

Danko, Jane (2006). *De amor e vida / Of Love and Life*. Trad. Vicente Araguas (Ferrol: Ed. Sociedad de Cultura Valle-Inclán).

Deane, Seamus (ed.) (1991-2002): *The Field Day Anthology of Irish Writing*. 5 vols. (Cork: Cork UP).

Dickinson, Emily (2004). *Dickinson*. Trad. Carlos Coira Nieto (Lugo: Tris Tram).

Dunne, Jonathan (ed.) (2010): *Contemporary Galician Poets. A Poetry Review Supplement* (London: Poetry Society).

Dickinson, Emily (ed.) (2010): *Anthology of Galician Literature / Antoloxía da literatura galega 1196-1981*. (Vigo: Xerais / Galaxia / Xunta de Galicia).

Dickinson, Emily (ed.) (2012): *Anthology of Galician Literature / Antoloxía da literatura galega 1981-2011*. (Vigo: Xerais / Galaxia / Xunta de Galicia).

Eliot, Thomas Stearne (1998): *A terra baldía*. Trad. Armando Requeixo e María Fé González Fernández (Santiago de Compostela: Ed. Follas Novas).

Even-Zohar, Itamar (1979). «Polysystem Theory.» *Poetics Today*, 1 (1-2, Autumn): 287–310.

Even-Zohar, Itamar (2010): *Papers in Culture Research*. (Tel Aviv: The Culture Research Lab., Tel Aviv University).

Ferreiro, Celso Emilio (2012): *Long Night of Stone / Longa noite de pedra*. Trans. Jack Hill (Sofía: Small Stations / Xunta de Galicia).

González Fernández, Helena (ed.) (2001): *A tribo das baleas: poetas de arestora. An Anthology of the Latest Galician Poetry* (Vigo: Xerais).

González Liaño, Iria (2002): «Tradución e Xénero. O feminismo de Rosalía de Castro traducido ao inglés», *Viceversa*, 7-8: 109-130.

Heaney, Seamus (1996): *Traballo de campo*. Trad. Vicente Araguas (Vigo: Xerais).

Hermans, Theo (1985): *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation* (London: Croom Helm).

Hill, Jack (ed.) (2000): *To Visit Me The Sea. Galician Poetry 1930-1996* (Colchester, UK: Hamlet Press / University of Essex).

Hutchinson, Pearse (2003): *Done into English: Collected Translations* (Loughcrew, Oldcastle, County Meath, Ireland: Gallery Press).

Khayyám, Omar (1859) (1989): *Rubáiyát*. Trad. inglés Edward Fitzgerald. Ed. Dick Davies. (Londres: Penguin).

Khayyám, Omar (1965): *Rubáiyát*. Trad.: Plácido R. Castro, *Grial* 81: 159-188.

Khayyám, Omar (1992): *Rubayyat de Omar Khayyam*. Versión do francés Miguel González Garcés. Debuxos de Alfonso Abelenda, Alberto Datas, Alejandro González Pascual e Antonio Tenreiro. (A Coruña: Deputación da Coruña).

Khayyám, Omar (1996): *Edward Fitzgerald: As Rubáiyát de Omar Khayyám*. Ed. Antonio R. de Toro. (A Coruña: Espiral Maior).

Lefevere, André (1992): *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame* (London: Routledge).

Lorenzo Modia, María Jesús / Purificación Pérez Janeiro (1994): «A traducción de poesía inglesa ao galego: Algunhas consideracións», *Grial* 122 (abril, maio, xuño) XXXII: 255-260.

Lorenzo Modia, María Jesús (2006): «Significado e valor da traducción de *As Rubáiyát* de Omar Khayyám» en *Actas do Congreso sobre Plácido Castro e o seu tempo*: 255-272 (Santiago de Compostela: Xunta de Galicia).

Luna Alonso, Ana (2007): «Historia recente de la traducción literaria al gallego», en Santoyo, J. C. e J. J. Lanero (coords.): *Estudios de traducción y recepción*: 249-263 (León: Universidade de León).

MacDiarmid, Hugh (1992): *Selected Poetry* (Manchester: Carcanet).

Murado, Miguel Anxo (1993): *A Bestiary of Discontent*. Trad.: Carys Evans-Corrales (Lewinston-Queenston-Lampeter: Edwin Mellen).

O'Donnell, Mary e Manuela Palacios, (eds.) (2010): *To the Winds Our Sails. Irish Writers Translate Galician Poetry Poes* (Cliffs of Moher, County Clare, Ireland: Salmon Poetry).

Palacios, Manuela (ed.) (2003): *Pluriversos: Seis poetas irlandesas de hoxe*. Trad.: Manuela Palacios e Arturo Casas (Santiago de Compostela: Follas Novas, Col. Libros da Frouma).

Palacios, Manuela (ed.) (2012): *Forked Tongues Galician, Basque and Catalan Women's Poetry in Translations by Irish Writers* (Bristol, UK: Shearsman Books).

Pallarés, Pilar (2012): *Leopardo son*. (A Coruña: Espiral Maior). Trad.: Carys Evans-Corrales. (Sofía: Small Stations, 2013).

Pato, Chus (2007): *Charenton*. Trad. Erín Moure (Ottawa e Exeter: Buscheck Books & Shearsman).

Pato, Chus (2009): *m-Talá*. Trad.: Erín Moure (Exeter / Ottawa: Shearsman & Buscheck).

Pato, Chus (2011): *Hordes of Writing / Hordas da escritura*. Trad.: Erín Moure (Exeter / Ottawa: Shearsman / Buscheck).

Pato, Chus (2012): *Secession / Secesión*. Trad.: Erín Moure (Montreal: Zat-so Productions. Vigo: Galaxia, 2009).

Pereiro, Lois (2011): *Collected Poems*. Trad.: Jonathan Dunne (Sofia: Small Stations).
Pope, Alexander (1711): *An Essay on Criticism*. In Alexander Pope (2006). *The Major Works*. Ed. Pat Rogers. Oxford: OUP. Pp. 17-39.

Rivas, Manuel (2009): *From Unknown to Unknown*. Ed. e trad. Jonathan Dunne (Foreword John Burnside. Sofia: Small Stations).

Rivas, Manuel (2012): *The Disappearance of Snow / A desaparición da neve*. Trad.: Lorna Shaughnessy (Bristol, UK: Shearsman).

Rodríguez, Luciano (ed.) (1999): *Galician Generation of the Eighties. Three Poets. Xulio L. Valcarcel, Pilar Pallarés e Ramiro Fonte* (A Coruña: Universidade da Coruña).

Shakespeare, William (1992). *Soño de verán*. Trad.: Manuel Guede e Eduardo Alonso (Vigo: Xerais / Xunta de Galicia).

Shakespeare, William (1993): *Hamlet*. Trad.: Miguel Pérez Romero (Vigo: Galaxia).

Shakespeare, William (1997): *As alegres casadas*. Trad.: Manuel Guede e Eduardo Alonso (Vigo: Xerais / Xunta de Galicia).

Shakespeare, William (1998): *Xulio Cesar*. Trad.: Xohán Ledo (Trasalba: Fundación Otero Pedrayo).

Shakespeare, William (1998): *O Rei Lear*. Trad.: Eduardo Alonso e Cándido Pazó (Vigo: Xerais).

Shakespeare, William (1998): *Ricardo III*. Trad.: Xohán Ledo (Trasalba: Fundación Otero Pedrayo).

Shakespeare, William (2005): *Ricardo III*. Trad. e adapt. Manuel Guede e Eduardo Alonso (Santiago de Compostela: Xunta de Galicia / Centro Dramático Galego).

Shakespeare, William (2006): *Otelo / Macbeth*. Trad.: Miguel Pérez Romero (Vigo: Galaxia).

Shuttleworth, Mark (2001): «Polysystem Theory», en Mona Baker (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*: 176-179 (New York / London: Routledge).

Simon, Sherry (1996): *Gender in Translation* (London: Routledge).

Toro Santos, Antonio R. de (ed.) (1996): *As Rubáiyat de Omar Kayyám de Edward Fitzgerald. Edición bilingüe inglés-galego*. Trad.: Plácido R. Castro (A Coruña: Espiral Maior).

Toro Santos, Antonio R. de (ed.) (1999): *Poesía irlandesa contemporánea*. Trads.: Antonio R. de Toro Santos, David Clark e Emilio Ínsua González (A Coruña: Espiral Maior).

Toro Santos, Antonio R. de (ed.) (2010): *Breogán's Lighthouse. An Anthology of Galician Literature* (Londres: Francis Boutle Pub.).

Toury, Gideon (1980): *In Search of a Theory of Translation* (Tel Aviv: Porter Institute for Poetics and Semiotics).

Vidal Claramonte, María del Carmen África (1995): *Traducción, manipulación, desconstrucción* (Salamanca: Ediciones Colegio de España).

Von Flotow, Luise (1997): *Translation and Gender. Translating in the 'Era of Feminism'*. (Manchester/Ottawa: St. Jerome/University of Ottawa P).

VV. AA. (1993): *By the Paths of Literature: Galician Writers of PEN*. Trads. María Casal, Katherine March, Andrew Miller, Antonio de Toro Santos e Gabrielle Witthaus (Santiago de Compostela: PEN Club of Galicia).

VV. AA. (2001): *Poetry is the World's Great Miracle: Poets of Galician PEN Club*. Trads. John Burns. Foreword María do Cebreiro e Xesús Alonso Montero (Santiago de Compostela: PEN Club of Galicia).